

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ HARİTA VE ORTAÖĞRETİMDE TANINIRLIĞI

Diwan Lughat al-Turk Map and Its Recognition in Secondary Education

Çiğdem Ormanoğlu

Felsefe Öğretmeni, Keçiören Vatansever Şehit Tümgeneral Aydoğan Aydın Fen Lisesi, Ankara/Türkiye, c.ormanoglu@hotmail.com

Emincan Ünal

Öğrenci, 12. Sınıf, Keçiören Vatansever Şehit Tümgeneral Aydoğan Aydın Fen Lisesi, Ankara/Türkiye, emincanunal8@gmail.com

Zehra Çevlik

Öğrenci, 12. Sınıf, Keçiören Vatansever Şehit Tümgeneral Aydoğan Aydın Fen Lisesi, Ankara/Türkiye, cvlkzehra@gmail.com

Geliş Tarihi: 26.02.2022

Kabul Tarihi: 23.05.2022

Öz

Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eseri, 2017 yılında UNESCO Dünya Belleği Kütüğü'ne belgesel miras olarak kaydedilmiş Türk kültürünün eşsiz eserlerindedir. Kâşgarlı Mahmud eserinde, 11. yüzyıldaki Türk yurtlarını gösteren, Türk dünyası haritasına da yer vermiştir. Harita, bir Türk'ün çizdiği ilk dünya haritasıdır. *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritası hakkında genellikle akademik düzeyde çalışmalar yapılmıştır. Ortaöğretim müfredatında ise *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritasına ilişkin *9. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı*'ndaki çok sınırlı bilgi dışında herhangi bir bilgi veya kullanılan bir eğitim materyali bulunmamaktadır. Bu nedenle ortaöğretim öğrencilerinin de haritayla ilgili bilgi ve farkındalık seviyelerini geliştirecek çalışmalara ve materyallere ihtiyaç bulunduğu değerlendirilmektedir. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün çok bilinen "Türkçe'nin ilk sözlüğü ve dil bilgisi kitabı olma" niteliğinden farklı ve özgün bir yönünü ortaya koymanın ve bu özgünlüğün farkında olmanın önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, Kâşgarlı

Diwan Lughat al-Turk Map and Its Recognition in Secondary Education

Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve bu eserdeki harita hakkında bilgilere yer verilmekte ve ortaöğretim öğrencilerince bilinmesi ve tanınmasını sağlayarak farkındalıklarını artırmaya dönük gerçekleştirilen uygulama ve sonuçları ile geliştirilen materyal tanıtılmaktadır. Çalışmamız kapsamında *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritası gibi değerli bilgiler içeren tarihî haritalar hakkında eğitim materyalleri oluşturularak kullanılmasının, ortaöğretim öğrencilerinin bilgi, farkındalık ve harita okuryazarlığını geliştireceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Türk dünyası, harita, materyal.

Abstract

Mahmud al-Kashgari's *Diwan Lughat al-Turk* is one of the unique works of Turkish culture, which was registered as a documentary heritage in the UNESCO Memory of the World Register in 2017. Mahmud al-Kashgari also included a map of the Turkic world in his work, showing the Turk homelands in the 11th century. The map is the first world map drawn by a Turk. Generally, academic studies have been conducted on the *Diwan Lughat al-Turk* map. In the secondary education curriculum, there is no information or educational material used, except for the very limited information in the 9th Grade Geography textbook regarding the *Diwan Lughat al-Turk* map. For this reason, it is considered that there is a need for studies and materials that will improve the knowledge and awareness level of secondary school students about the map. It is considered that it is important to reveal a different and original aspect of *Diwan Lughat al-Turk* from the well-known "being the first dictionary and grammar book of the Turkish Language" and to be aware of this originality. In this study, information about Mahmud al-Kashgari, *Diwan Lughat al-Turk*, Diwan Lughat al-Turk map is given, and the results of the application and the developed material to increase their awareness by making them known and recognized by secondary school students are introduced. Within the scope of our study, it was concluded that creating and using educational materials about historical maps containing valuable information such as *Diwan Lughat al-Turk* map will improve the knowledge, awareness and map literacy of secondary school students.

Keywords: Mahmud al-Kashgari, *Diwan Lughat al-Turk*, Turkic world, map, material.

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

Giriş

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün çevirisini yapan Besim Atalay, 1985 tarihli çevirisinde son söz olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Divanü Lugat-it-Türk bir hazinedir; onun üzerinde üç, beş kişinin çalışması yeterli değildir. Divanın üzerinde yüzlerce kişi çalışacak ve her çalışan yeni bir cevher bulacaktır*” (Atalay, 1985).

Çalışmamızda, 11. yüzyılda Karahanlılar devrinde yaşamış büyük Türk dilcisi Kâşgarlı Mahmud'un yazdığı eşsiz dil hazinesi *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün cevherlerinden biri olan “ilk Türk dünyası haritasına” odaklanılmış ve ortaöğretim düzeyinde haritanın tanınırlığı ve bilinirliği hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir.

Dîvânu Lugâti't-Türk haritası, 11. yüzyıl Türk dünyası ve ilişkili oldukları coğrafyalar hakkında çok önemli bilgiler içermektedir. Harita konusu, ortaöğretimde 9. sınıf coğrafya ders müfredatı kapsamında işlenmektedir. Ancak ortaöğretim 9. sınıflarda okutulan coğrafya ders kitabının (2019) 75. sayfasında “4. Harita Okuryazarlığı” başlığı altında, *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritasıyla ilgili genel bilgilere yer verilmekle birlikte haritanın görseli ders kitabında yer almamaktadır.

Diğer taraftan ortaokul ve imam hatip ortaokulu 6. sınıflarında okutulan *Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*'nın (2020) 76. sayfasında ise Türk-İslam edebiyatının ilk eserleri arasında Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü de sayılarak sadece eserde yer alan haritanın görseline yer verilmiştir. Harita görselinin altına “*Türkçenin İlk Bilinen Sözlüğü Olan Divanı Lügatit Türk'te Yer Alan Dünya Haritası*” ibaresi konulmuş, haritayla ilgili başka da bir bilgi verilmemiştir.

Ortaöğretim Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi (2019) ders kitabının 172. sayfasında ise “*Kâşgarlı Mahmud, ilk Türk haritacısı ve filoloğudur*” cümlesi ve haritanın görseli; 177. sayfasında ise “*Bu eser sadece bir sözlük değil, Türklere ait ilk haritanın da yer aldığı ve kadim Türk kültürünün anlatıldığı bir*

Diwan Lughat al-Türk Map and Its Recognition in Secondary Education

eserdir.” cümlesi yer almakta ve bunların dışında *Dîvânu Lugâti*’t Türk haritasıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

Ortaöğretim İslam Bilim Tarihi (2019) ders kitabı incelendiğinde de kitapta *Dîvânu Lugâti*’t-Türk haritası ile ilgili hiçbir bilginin yer almadığı görülmektedir. Oysaki ders kitabının “5.5. *Beşerî ve Matematiksel Coğrafyanın Gelişimi*” başlıklı bölümünde 10. ve 11. yüzyıl Müslüman coğrafyacılarının çizmiş oldukları haritalarla ilgili bilgilere ve görsellere yer verilmiştir.

Dîvânu Lugâti’t-Türk haritası hakkında akademik düzeyde çalışmalar bulunmakla birlikte haritanın Türk dünyası ve millî kültürümüz açısından önemi ve değeri ile çizilmiş olduğu dönemle ilgili sunduğu bilgiler, ders kitaplarında yer verilen sınırlı bilgiler dışında ortaöğretim öğrencileri tarafından yeterli düzeyde tanınmamakta ve bilinmemektedir.

Aynı şekilde Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Bilişim Ağı incelendiğinde ise haritanın yapısını ve özelliklerini tanıtan bir eğitim materyalinin de bulunmadığı görülmektedir. *Dîvânu Lugâti*’t Türk haritasının katmanlara ayrılarak her bir katmanla ilgili bilgilerin yazılı, görsel ve sesli öğelerle öğrencilere aktarılmasını sağlayacak materyaller geliştirilmesinin özellikle öğretmenler için yardımcı destek kaynakların oluşturulması ve öğrenciler için kalıcı öğrenme sağlanması açısından önemlidir.

Öğrenmede görsel materyallerin önemi oldukça fazladır. Özellikle bilgisayarların ve dijital teknolojilerin görselliğe getirdikleri katkılar görsel öğelerin eğitimdeki önemini daha da arttırmaktadır (Bayram, 2009). Çilenti’ye atıfta bulunan Zeki Kaya (2005) eğitim uygulamalarında amaçlara ulaşılabilmesi için öğretim teknoloji ve materyallerinden yararlanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Yapılan araştırmalarda öğrencilerin bilişsel süreçlerini aktif kılacak çoklu ortam materyallerinin öğretim sürecine dâhil edilmesiyle öğrencilerin anlamlı öğrenme durumlarının gerçekleşmesini sağladığı ve buna bağlı olarak başarılarının arttığı görülmektedir (Çetin, 2010; Aktaran: Çelebi Erol, 2019).

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

Bu noktada, eğitim süreçlerinde; *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritasıyla ilgili oluşturulacak yazılı, sözlü, görüntülü, kaydedilmiş her türlü belge ve gereçlerin kullanılmasının, öğrencilerin haritayla ilgili bilgi ve bilinç düzeylerini artırarak farkındalıklarını geliştireceği ve kalıcı öğrenmeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk ve Dîvânu Lugâti't-Türk Haritası

Mahmud Kaşgar'da doğmuştur. Türklerin bulunduğu bölgeleri gezmiş, anadili olan Türkçenin bütün diyalektlerini yerlerinde öğrenmiş; geleneklerini, göreneklerini yakından izlemiştir. Atalay'dan (1940) aktaran Tekeli'ye (1985, s. 647- 648) göre Kâşgarlı Mahmud Türk tarihini, coğrafyasını ve folklorunu da çok iyi biliyordu. Kâşgarlı Mahmud'un doğum ve ölüm yılı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak eserlerini yazdığı dönem göz önüne alındığında on birinci yüzyıl içinde yaşadığı, aynı yüzyılın sonlarına doğru da öldüğü anlaşılmaktadır (Çelik, 2008, s. 380). Farklı görüşler bulunmakla birlikte Kâşgarlı Mahmud'un doğum tarihi 1008 yılı, ölüm tarihi ise 1105 yılı olarak kabul edilmektedir.

Dosay Gökdoğan (2016, s. 21), Karahanlı ailesinden gelen Kâşgarlı Mahmud'un bilgisini artırmak amacıyla Türklerin bulunduğu bölgeleri gezdiğini, Türkçenin bütün ağızlarını yerlerinde öğrendiğini, Türk gelenek ve âdetlerini deneyimlediğini belirtmektedir.

Türklük biliminin (Türkoloji) kurucusu, Türk sözlükçülüğünün ve diltiliğinin atası kabul edilen Kâşgarlı Mahmud aynı zamanda bir coğrafya bilgini ve harita uzmanı (İltebir, 1995, s. 35); ilk Türk dünya haritacısı ve en eski Türk coğrafyacılardan biri (Sarıcaoğlu, 2008, s. 130); on birinci yüzyılın yorulmak nedir bilmeyen araştırmacısı ve ilk Türk coğrafyacısı (Akalin, 2008a, s. 479) olarak da nitelendirilmiştir.

Diwan Lughat al-Turk Map and Its Recognition in Secondary Education

UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu), doğumunun 1000. yıl dönümü dolayısıyla 2008 yılını “Kâşgarlı Mahmud Yılı” ilan etmiştir.

Kâşgarlı Mahmud’un günümüze ulaşan tek eseri *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’tür. Kâşgarlı Mahmud Divanü Lugati’t Türk’ü 25 Ocak 1072’de yazmaya başlamış ve birkaç defa gözden geçirip yeni ilaveler yaptıktan sonra 12 Şubat 1074’te tamamlamıştır. Bugün elimizde, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ün İran’ın Save kasabasından olup sonradan Şam’a yerleşen Muhammed bin Ebi Bekr bin Ebi’l Feth üs-Savi tarafından 1 Ağustos 1266 yılında kopya edilmiş bir tek nüshası vardır (Tekeli, 1985, s. 649). *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ün bilinen tek yazma nüshası, İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi’ndedir. *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu’nun önerisiyle 2017 yılında Dünya Belleği Kütüğü’ne belgesel miras olarak kaydedilmiştir (“UNESCO Türkiye Millî Komisyonu”, t.y.).

Dîvânu Lugâti’t-Türk, yalnızca bir sözlük olmayıp Türkçe’nin XI. yüzyıldaki dil özelliklerini belirten, ses ve yapı bilgisine ışık tutan bir gramer kitabı; kişi, boy ve yer adları kaynağı; Türk tarihine, coğrafyasına, mitolojisine, folklor ve halk edebiyatına dair zengin bilgiler ihtiva eden, aynı zamanda döneminin tıbbi ve tedavi usulleri hakkında bilgi veren ansiklopedik bir eser niteliği de taşımaktadır (“TDV İslam Ansiklopedisi”, t.y.).

Devrinin Türk dil ve medeniyetini temsil eden ve kendi türünde en eski Türk sözlüğü olan *Dîvânu Lugâti’t-Türk*; Çitgez’in (2008, s. 1057) de ifade ettiği gibi gezilip görülen; görülüp yazılan bir seyahatnamedir. Bu açıdan Divan, 11. yüzyıl Türk coğrafyasına ait birçok şehir, kasaba, köy, akarsu, göl, dağ adlarını içine alan, bunların birçoğunu haritada gösteren ve bazıları hakkında kısa bilgiler veren bir coğrafya eseridir (Ercilasun, 2014; Aktaran: Berbercan, 2017, s. 2-3).

Kâşgarlı’nın *Dîvânu Lugâti’t-Türk* adlı eserine eşsizliğini yalnızca içerisindeki bilgiler sağlamamış, dönemi itibariyle oldukça benzersiz özellikler barındıran kendisinin çizdiği harita da bu eşsizliğe katkı sağlamıştır (Hirik, 2019, s. 17).

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te çizdiği harita, Türklerin yaşadığı coğrafyayı tanıtmak amacıyla çizilen ve günümüze ulaşan ilk Türk dünyası haritasıdır.

Kâşgarlı Mahmud, haritayı neden çizdiğini *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te şöyle açıklamaktadır: “*Türkler aslında yirmi boydur... Her boyun bulunduğu yeri de bildirdim... Bu boylar güney ile kuzey arasında bulunurlar. Bunların her birini şu değrede [dairede] birer birer gösterdim.*” (Atalay, 1985, s. 28). Devamında ise şu bilgilere yer verilir: “*Rum ülkesinden Maçin'e dek Türk ellerinin hepsinin boyu beşbin, eni üçbin fersahdır. Tamamı sekizbin fersah eder. İyiye bilinmek için bunların hepsi yeryüzü biçiminde olan daire şeklinde gösterilir.*” (Atalay, 1985, s. 30).

Kâşgarlı Mahmud, Türk boylarının yaşadığı coğrafyayı anmakla kalmamış “*Bu boyların her biri şu haritada gösterilmiştir*” diyerek eserine eklediği harita üzerinde Türk soylu halkların yaşadığı bölgeleri göstermiştir (Akalin, 2008b, s. 75). Kâşgarlı Mahmud, dönemindeki Türk topluluklarının hangi bölgelerde yaşadığını göstermek amacıyla çizdiği bu haritaya bazı ulusların yaşadığı bölgeleri de ekleyerek yeryüzündeki belirli bölgeleri gösteren bir dünya haritası oluşturmuştur (Akalin, 2008b, s. 88). Sarıcaoğlu (2008, s. 123), haritanın Türk kavim ve bölgelerinin coğrafyasını dünya ölçeğinde göstermek amacıyla meydana getirildiğine işaret ettiğini belirtmektedir.

Türk ve dünya haritacılık tarihinde özel bir yeri olan haritanın boyutları, içten 240x300 ve dıştan 240x340 mm'dir (Sarıcaoğlu, 2008, s. 121). Haritada, Türklerin oturduğu sahalar ile yakın ilişkide buldukları komşuları belirtildiği hâlde, ilişkide bulunmadıkları bölgeler gösterilmemiştir (Adalıoğlu, 2007, s. 23).

Adalıoğlu (2008, s. 2), Kâşgarlı Mahmud'un haritayla, bin yıl önceki Türk dünyası ve Türk halklarının uzaktan yakından ilgili buldukları ulus ve ülkeleri belirtmek istediğini, dolayısıyla haritada İslam ülkeleriyle beraber eski Türklerin cihan hâkimiyeti anlayışının görülebildiğini ifade etmektedir.

Diwan Lughat al-Turk Map and Its Recognition in Secondary Education

Kâşgarlı Mahmud'un haritası, dairesel bir dünya haritasıdır. Etrafındaki çemberde saat yönünde güney, batı, kuzey ve doğu istikametleri Arapça olarak yazılmıştır. Renklendirmelerin anlamı ve karşılıkları da daire dışındaki köşelerde harekeli Arapça ile belirtilmiştir (Sarıcaoğlu, 2008, s. 122). Kâşgarlı Mahmud, “*dâ'ire*” sözcüğüyle dünya haritasına/haritaya işaret eder. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te “*tegre/değre*” dâirenin karşılığıdır (Sarıcaoğlu, 2008, s. 123).

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün kendisi gibi, kitaba eklenen harita da değerli bir belgedir. Bu harita dairesel bir haritadır. Kâşgarlı Mahmut, kitabında, birçok memleket ve kavim adlarını saydığı hâlde, haritada bunlardan birçoğunun yerleri ve adları yazılı değildir (Ülkütaşır, 1972, s. 99).

Adalıoğlu (2007, s. 27), İslâm öncesi Türk kültür izlerini taşıyan bir tarih kaynağı olarak nitelendirdiği haritanın amacının, Türk dilinin tespitini mümkün olduğunca görselleştirebilmek olduğunu ve bu yönüyle *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün amacıyla örtüştüğünü ifade etmektedir.

Kâşgarlı Mahmud, Avrupalılardan 600 yıl önce yaptığı haritasını dünyanın yuvarlak olduğu yolundaki teoriye göre çizmiştir. Asya kıtasının yarım daire şeklinde dağlarını, denizlerini nehir ve göllerini basit geometrik şekillerle ifade etmiştir (İltebir, 1995, s. 35).

Bütün dünyanın merkezi olarak izah etmeye çalıştığı Türk coğrafyası ve vatanı; ırmaklarıyla, gölleri, dağları, denizleri ve şehirleriyle ayrıca büyük bir dünya haritası içinde izah edilmektedir. Bu eser o günün coğrafya bilgisinin Türklerde ne kadar üst seviyede olduğunu göstermeye yeterlidir (Kafalı, 1995, s. 92).

Türk tarihî coğrafyasında yer alan, Kâşgarlı döneminde var olan veya bir kısmı artık harabeye dönen şehirler de Kâşgarlı'nın eserinde en doğudan en batıya doğru birer birer izah olunmuştur. Günümüzde bu tarihî Türk şehirlerinin pek çoğu tamamen harabe hâline gelmiştir (Kafalı, 1995, s. 93).

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

Kâşgarlı Mahmud'un haritasını yuvarlak biçimde çizmesi ve bunu da dünyanın biçimi ile açıklaması, on birinci yüzyılda dünyanın yuvarlak olduğunun Türkler tarafından bilindiğini göstermektedir (Kâşgarlı Mahmud'un Haritası, 2018).

Kâşgarlı Mahmud haritayı nasıl çizdiğine veya hangi ölçeği kullandığına dair bir bilgi aktarmamıştır. Isık Göl'ün konumlandırılmasındaki isabet, Kâşgarlı'nın ölçek düşüncesine sahip olduğunu gösterir. Buna rağmen onun belirli bir ölçek dâhilinde hareket ettiği anlaşılamaz (Sarıcaoğlu, 2008, s. 127).

Ana hedefini Türk topluluklarının gösterilmesinin oluşturduğu ve çizimlerin genelde düz ve konumlandırmaların kısmen itibari olduğu haritada kroki/şema görünümü de belirgindir. Bu bakış açısıyla ve günümüz terminolojisiyle Kâşgarlı Mahmud'un çalışması, Türk coğrafyasına odaklı tematik dünya haritasıdır (Sarıcaoğlu, 2008, s. 123).

Kâşgarlı Mahmud'un Türk dünyası haritası basit ve plan şeklinde olup İslâm ülkeleri düzenli bir şekilde planlanıp bölgelere ayrılmıştır (Adalıoğlu, 2007, s. 27).

Kâşgarlı'nın bildirdiğine göre Türklerle meskûn alanın uzunluğu 5 bin, genişliği 3 bin fersahtır. Ükelere ve yüzyıllara göre değişen fersah ölçüleri olmakla birlikte, bir fikir edinmek amacıyla ve 1 fersahın yaklaşık 3 mil veya 5 km olduğu kabulüyle bir hesaplama yapılabilir. Böylece 25 bin kilometrelik bir uzunluk ve 15 bin kilometrelik bir genişlik söz konusu olmaktadır (Sarıcaoğlu, 2008, s. 123).

Haritada batıda gösterilen yerler Kıpçakların ve Frenklerin oturdukları İtil boylarına kadar uzanmaktadır. Güneyde Hint, Sint, Çad, Berber, Habeş, Zenci ülkeleri, doğuda Çin ve Japonya, güneybatıda da Mısır, Mağrip, Endülüs gösterilmiştir ("Dîvânu Lugâti't-Türk", t.y). Çok daha genel olarak Kâşgarlı'nın dünya haritası Orta Asya, Çin ve Kuzey Afrika'yı kapsamaktadır (Sarıcaoğlu, 2008, s. 127).

Kâşgarlı, Türk dünyası haritasında, İslâm dünyasının en batı uç noktasında İspanya (Endülüs)'yü gösteriyor. Ancak Türklerin yaşadığı coğrafyayı Rum ülkesinden başlatıyor ki burası tam

Diwan Lughat al-Türk Map and Its Recognition in Secondary Education

kuzeybatıda gösterilmiş olan Haliç (aliç) yani İstanbul'dur (Adalıoğlu, 2007, s. 10-11).

Haritanın ana merkez noktasını Türk hükümdarlarının oturdukları Balasagun şehri teşkil etmektedir. Diğer coğrafî adlandırmalar, yer adları ve ülkeler de, haritanın merkezine göre ayarlanmıştır (Kaşgârlı Mahmud'un Dünya Haritası, 2014).

Haritada renklerle gösterilen deniz, nehir ve dağların yanı sıra Seyhun, Ceyhun, İla, İtil, İrtiş nehirleri, Karaçuk ve Serendip dağları, adları anılarak belirtilen coğrafya adlarıdır ("Dîvânu Lugâti't-Türk", t.y).

Haritaki eleman ve sembollere bakıldığında İslam haritacılık geleneğini yansıtan dünya haritasında bu birikimin izleri belirgindir. "Arz-ı Ye'cüc ve Me'cüc", "Sedd-i Zi'l-karneyn", "Mahbit-i Âdem aleyhisselâm", Kâşgârlı Mahmud'un çalışmasındaki İslam coğrafya ve haritacılık geleneğinin en açık yansımalarıdır. Haritanın uzak köşelerine yerleştirilen bu isimler, bilinmeyen bölgelerle ilgili efsanevî konumlandırmalar arasındadır (Sarıcaoğlu, 2008, s. 127).

66

Kuzey'de, soğuk olduğundan insanların oturmasına elverişli olmayan yerler olarak haritada yazılan coğrafya Kuzey Kutbu, güneybatıda aşırı sıcaklar sebebiyle ikametinin mümkün olmadığı bildirilen coğrafya ise Afrika'daki Büyük Sahrâ'dır (Ülkütaşır, 1972; Aktaran: Sarıcaoğlu, 2008, s. 128). Adalıoğlu (2007, s. 16) ve İltebir (1995, s. 36) ise buranın Ekvator olduğunu belirtmektedir.

Türk dünyası ile o günün bilinen ülkelerini gösteren bu harita, İslâmî dönem Türk coğrafyasının ve haritacılığının en özgün ürünüdür. Ne yazık ki, günümüze değin bu harita Batılı bilginler tarafından ele alınıp az çok işlendiği hâlde Türk bilginlerince gereği kadar ilgilenilmemiştir (Adalıoğlu, 2007, s. 2). Aynı şekilde, Çitgez (2008, s. 1058) de Kâşgârlı Mahmud ile özdeşleşmiş olmasına rağmen bu harita üzerinde şimdiye dek fazla çalışma yapılmadığını belirtmektedir.

Adalıoğlu (2007, s. 7), *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün tercümesi, edebî ve gramer yönü üzerinde gerek yurt içinde gerekse yurt

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

dışında birçok çalışma yapıldığını ancak eserdeki harita üzerinde fazla durulmadığını ifade etmektedir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün günümüzdeki tek yazma nüshası ile bazı diğer kaynaklarda yer alan harita görsellerine çalışmanın ekinde (EK 1) yer verilmiştir.

Günümüzde Kâşgarlı Mahmud'un dünya haritasının Belhî ekolü olarak bilinen İslam coğrafyacıları tarzını yansıttığı genel bir kabul görmüştür. İslam ülkelerini coğrafi bölgeler esasına göre sınıflandıran ve bu bölgelerin haritalarını çizen Belh coğrafyacıları, coğrafi sınırları belirlenmiş ülke kavramını ilk defa kullanan Müslüman coğrafyacılarıdır. Çizimlerde kullanılan şekiller sadece dikeyler, yataylar, doksan derecelik açılar, daire kavisler olup gereksiz coğrafi ayrıntılardan arınıktır (Okur vd., 2019, s. 62, 63).

Belhî ekolünün tesirine rağmen Kâşgarlı Mahmud'un Türk merkezli bir dünya haritası çizdiği açıktır. Haritanın merkezini Balasagun şehrinin teşkil etmesi, Türklerin meskûn buldukları sahalara onlara ait göl, şehir ve denizlerin itina ile gösterilmesi, bu hususu açıkça gösterir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. xxvii).

Haritanın en dışındaki dairede dört ana yönü işaret eden; eş-şark (doğu), eş-şimal (kuzey), el-garb (batı) ve el-cenûb (güney) şeklinde yön isimleri yer almaktadır. Haritanın tepe noktasında doğu, altta batı, sağda güney, solda kuzey yön gösterilmiştir (Adalıoğlu, 2007, s. 10). Haritada “Doğu ile Kuzey” ve “Batı ile Güney” aynı hizadadır (Çitgez, 2008, s. 1068). Haritanın esas yön alma noktasını, doğu teşkil etmiştir (Kaşgârli Mahmud'un Dünya Haritası, 2014).

Haritanın yönü ise, güneşin doğduğu tarafı gösteren doğudur. Bu tercihin eski Türk inançlarından kaynaklandığı, Orhun Yazıtları'ndan, Göktürklerden beri asıl cihetin doğu olduğu belirtilir (Sarıcaoğlu, 2008, s. 122). Hirik (2019, s. 16-17), eski Türk yazıtlarında yön adlarının kullanımı ile ilgili örnekler vererek bu sistemi; “*Yön adları cümlede ne şekilde kullanılırsa kullanılsın hep bir sıralı düzen vardır. Bu düzen şu şekildedir:*

Diwan Lughat al-Turk Map and Its Recognition in Secondary Education

Doğu (ilgerü), Güney (birigerü), Batı (kurugaru), Kuzey (yırıgaru). Bu sıralı düzen soldan sağa, saatlerin dönüş yönünü göstermektedir” şeklinde açıklamaktadır.

Haritaya genel hatlarıyla baktığımızda sarı, kırmızı, yeşil, siyah ve mavi -bazı eserlerde haki rengi- renklerinin olduğu dikkati çekmektedir (Çitgez, 2008, s. 1059). Adalıoğlu (2007, s. 6, 11, 13, 14, 15), denizler ve göllerin koyu yeşil renkli, nehirlerin mavi renkli, sıra dağların kırmızı renkli, çöller ve kumluk bozkırların benekli açık yeşil renkli olarak gösterildiğini ve bölgelerin pembe çizgilerle ayrıldığını, şehirlerin ise küçük sarı renkli daireler şeklinde gösterildiğini ve bunun İslâm haritacılarının kullandığı bir teknik olduğunu belirtmektedir.

Haritada sağdan itibaren sırasıyla yeşilin denizleri, gri/boz rengin nehirleri, kırmızının dağları, sarının kumlukları/çölleri gösterdiği bildirilir. Zamanın tahribiyle bazı renk ve yazıların bozulduğu görülmektedir. Açıklanmış olmamakla beraber, içi sarı renkle boyalı ve siyah çerçeveli küçük dairelerle şehir ve bölgeler işaretlenmiştir (Sarıcaoğlu, 2008, s. 122).

Renklerle dağların ifade edilişi ilk defa Kâşgarlı Mahmud'un bu eserinde karşımıza çıkmaktadır. Kâşgarlı Mahmud, haritasında “kırmızı” renkle dağları, tepeleri ifade etmeye çalışmıştır. Haritanın sağ alt köşesinde Arap harfleriyle “El-Hamrû'l Cebel” yani “Kırmızı, Kızıl Dağdır” ibaresi yer almaktadır (Çitgez, 2008, s. 1060).

Kırmızı rengin haritaya nasıl dağıldığı dikkati çekmektedir. Düzenli ve paralel bir dağılım söz konusudur. Yuvarlak, düz ve oval çizgilerle dağların yerleşimi ifade edilmeye çalışılmıştır. Haritadaki dağların, iki istisna (Karaçuk ve Serendip dağları) dışında isimleri verilmemiştir.

Kâşgarlı Mahmud, haritasında “yeşil” renkle denizleri ifade etmeye çalışmıştır. Haritanın sağ üst köşesinde “El-Hudrû'l Bihar” yani “Yeşil, denizdir” ibaresi yer almaktadır. Kâşgarlı Mahmud, haritasında denizleri “yeşil” renkle gösterirken; “yaş” kelimesinin ıslaklık, sululuk anlamlarını neşrettiği görülmektedir (Çitgez, 2008, s. 1062-1063).

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

Dairevî şekilde çizilmiş olan haritanın en dışında tüm dünyayı çevreleyen bir deniz (okyanus) yer almaktadır. Kuzeyde Hazar Denizi yani, Bahrü'l-Âbiskün veya Âbeskun Denizi ile Aral Gölü su damlası şeklinde çizilmiş ve muhtemelen Hazar Denizi'nin alt yarısı ile Aral Gölü bütünleştirilmiştir. Balkaş Gölü, Hazar Denizi'nin kuzeydoğusunda üçgen olarak gösterilmiştir. Güneyde, koni biçimindeki deniz kesiti Bengal Körfezi denizini işaret ediyor olmalı. Haritada Karadeniz ve Akdeniz hiç yer almamıştır. Ancak en kuzeybatıda Rum ülkesinin başlangıç yeri olarak Haliç gösterilmiş; muhtemelen bundan Marmara Denizi kastedilmiştir (Adalıoğlu, 2007, s. 11-12).

Haritanın tam ortasında nehirleri olan bir göl görünmektedir ve tamamıyla dağlık alanlarla çevrilmiştir. Burası Isık Göl olmalıdır. Adalıoğlu (2007, s. 12-13), Ülkütaşır (1972, s. 99), Caferoğlu (1985, s. 20), Sarıcaoğlu (2008, s. 122), Akalın (2008b, s. 89) ve Aydın (t.y., s. 16) da bu gölün Isık Göl olduğunu belirtmektedir.

Kâşgarlı Mahmud, ırmakları gök mavisi ile verirken; denizleri yeşil ile “yaş” anlamıyla vermiştir. İlk bakışta deniz ve ırmakların rengi aynıdır ancak Kâşgarlı Mahmud, mavinin koyu, orta, açık tonlarının yerine farklı iki rengi kullanmıştır (Çitgez, 2008, s. 1065).

Haritada; Seyhun, Ceyhun, Yamar, İtil, İrtiş ve İla nehirlerinin isimleri yer almaktadır.

Sarı renk, Arap harfleriyle haritanın sol alt köşesinde “Es-Süfrü'r Rimal” yani “Kumlar, çöller bakır rengi” olarak ifade edilmiştir (Çitgez, 2008, s. 1065). Adalıoğlu (2007, s. 15), kumluk bozkırlar ile çöllerin benekli açık yeşil renkli olarak gösterildiğini ve haritada belirtilen çöllerden batıda gösterilenin büyük Fars (İran) Çölü, kuzeyde gösterilenin ıssız Sibiryâ stepleri ve güneyde gösterilenin ise Hint Çölü olabileceği tahmininde bulunmaktadır. Adalıoğlu (2007, s. 15) aynı zamanda, haritada Çin'in kuzey orta kısmında gösterilen ve “İçinde suyun yok olduğu bozkır ve kumlar” diye adlandırılan yerin Gobi Çölü'nü işaret ettiğini düşünmektedir.

Diwan Lughat al-Turk Map and Its Recognition in Secondary Education

Kâşgarlı Mahmud, sarı renkle kumlukları gösterdiğini söylemiş olsa da bu rengi şehir merkezlerinin gösterimi için kullandığı dikkati çekmektedir (Çitgez, 2008, s. 1065). Sarı renkli dairelerle işaretlenmiş bazı yerleşim yerlerinin adları yazılmamıştır. Haritada tüm şehir ve bölge adlarının çevirileri yapılsa da günümüzde hangi yerin karşılığı olduğunu tespit etmek oldukça güçtür (Sarıcaoğlu, 2008, s. 127).

Adalıoğlu (2007, s. 15-16), haritanın batı ve güneybatısında yer alan bölgelerin/ülkelerin pembe çizgilerle birbirinden ayrıldığını belirtmektedir.

Kâşgarlı Mahmud'un haritasında öne çıkan diğer bir özellik, ilk kez Japonya'ya doğru bir belirleme ile bütün olarak işaret edilmesidir (Sarıcaoğlu, 2008, s. 129). Kâşgarlı Mahmud'un hem eserinde hem de çizdiği haritada Japonya'ya yer vermesi, haritanın önemini bir kat daha artırmaktadır. Kâşgarlı Mahmud, Japonya'yı doğuda bir ada olarak göstermiş ve Cabarka adıyla anmıştır ("Dîvânu Lugâti't-Türk", t.y). Ercilasun ve Akkoyunlu, (2014, s. xxvi-xxvii) bu adanın ismini "Çaparka", Adalıoğlu (2007; 11-12) "Caburga"/"Cabarga", Ülkütaşır (1962; 95) ise "Cabırka" olarak vermiştir.

Adalıoğlu (2007, s. 12), Kâşgarlı'nın Türk dünyası haritasının; en doğusunda yarım daire şeklinde deniz ve okyanus tarafından çevrilmiş bir ada olarak gösterilen Japonya'yı bir harita üzerinde gösteren ve günümüze gelebilen ilk dünya haritası özelliği taşıdığını belirtmektedir. Bir plan biçiminde de olsa ilk Japon haritasının 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından çizildiği bir gerçektir (Tekeli, 1985, s. 647). Bu durum Kâşgarlı'ya Japonya'yı dünya haritasında ilk kez gösteren kişi unvanını kazandırmıştır.

Yöntem

Çalışmamızda nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı karma yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırma kapsamında doküman incelemesi ve içerik analizi yapılmıştır. Doküman incelemesi, araştırma kapsamında incelenen konuyla

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

İlgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesiyle veri sağlanmasıdır. Araştırma yapılan alanla ilgili pek çok bilgi, görüşme ve gözlem yapmaya gerek kalmaksızın belge inceleme yoluyla elde edilebilir. İçerik analizinde ise temel amaç, toplanan verileri açıklamaya yardımcı olacak kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Karataş, 2015, s. 72-74).

Bu çerçevede, öncelikle Besim Atalay'ın 1985 tarihli *Dîvânu Lugâti't-Türk* çevirisinin haritayla ilgili bölümleri incelenmiştir. Literatür taraması kapsamında Ahmet Caferoğlu'nun "Kâşgarlı Mahmut" (1985); M. Şakir Ülkütaşır'ın "Kâşgarlı Mahmut" (1962) ve "Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut" (1972); Prof. Dr. Reşat Genç'in "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası" (1997); Şükrü Halûk Akalın'ın "Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud" (2008) ve Sevim Tekeli'nin "İlk Japon Haritasını Çizen Türk Kaşgarlı Mahmud ve Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amiral Piri Reis" (1985) isimli kitaplarından ve çeşitli makalelerden yararlanılmıştır.

Haritayla ilgili ne düzeyde bilgilerin yer aldığını tespit etmek amacıyla *Ortaöğretim 9. Sınıf Coğrafya*, *6. Sınıf Sosyal Bilgiler*, *Ortaöğretim Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi* ve *Ortaöğretim İslam Bilim Tarihi* ders kitapları incelenmiştir.

Literatür taraması kapsamında yararlanılan basılı ve elektronik kaynakların ortak noktası *Kâşgarlı Mahmud*, *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Dîvânu Lugâti't-Türk haritası* ile ilgili bilgileri içermeleridir.

Araştırma Modeli

Çalışmada nicel araştırma desenlerinden deneysel desen kullanılmıştır. Deneysel desenler, değişkenler arasında oluşturulan neden sonuç ilişkisini test etmeye yönelik araştırmalardır. Deneysel araştırmalar; herhangi bir olay, olgu, nesne, kişi veya etkeni inceleyerek değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkilerini tespit etmek ve sonuçları karşılaştırarak

Diwan Lughat al-Türk Map and Its Recognition in Secondary Education

ölçmek için, genellikle yapay bir ortamda yürütülen araştırmalardır (Ekiz, 2003, s. 99).

Araştırmanın bağımsız değişkeni; geliştirilen eğitim materyalidir. Bağımlı değişken ise; öğrencilerin *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritasıyla ilgili farkındalık, bilgi ve bilinç düzeyindeki değişimdir.

Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 9. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini ise 2020-2021 eğitim öğretim yılında Ankara ilinde bir fen lisesinde öğrenim gören toplam 237 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklemi oluşturan öğrencilerin tamamı 10 şube olan 9. sınıflardan seçilmiş olup, bunun nedeni harita okuryazarlığı konusunun sadece 9. sınıf coğrafya derslerinde işleniyor olmasıdır.

72

Veri Toplama Araçları ve Analizi

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki haritayla ilgili olarak 14 slaytlık bir sunum hazırlanmıştır. Sunumdaki bilgiler literatür taraması kapsamında kaynaklardan elde edilen bilgilerden oluşturulmuştur. Sunumda yazılı bilgilerin yanı sıra görseller de kullanılmıştır. Sonrasında hazırlanan sunum, coğrafya öğretmeni tarafından “harita okuryazarlığı” konusunun anlatıldığı coğrafya derslerinde 9. sınıf öğrencilerine anlatılmıştır.

Çalışmada ön test uygulanmamış, yapılan sunum çalışması sonrasında, yapılandırılmış görüşme formu şeklinde 10 soruluk bir *Bilgi Alma Formu* düzenlenmiş ve öğrencilere son test olarak uygulanmıştır. Forma 237 öğrencinin tamamı yanıt vermiştir. Bilgi Alma Formlarındaki verilerin analizinde yüzdelik hesaplama yöntemi kullanılmıştır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

Bilgi Alma Formu'nda yer verilen aşağıdaki sorulara karşılık olarak öğrencilerin “Evet” ve “Hayır” seçeneklerinden birini işaretlemesi istenmiştir:

- 1- Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lugati't-Türk* adlı eserinde bir haritanın yer aldığını biliyor musunuz?
- 2- Bu haritanın “İlk Türk Dünyası Haritası” olduğu bilgisine sahip misiniz?
- 3- Japonya'nın ilk kez Kaşgarlı Mahmud'un haritasında “Cabarka” adıyla çizildiğini biliyor musunuz?
- 4- Haritanın çizilme amacının o dönemde Türklerin yaşadıkları yerlerin gösterilmesi olduğunu biliyor musunuz?
- 5- Haritada yeryüzünün daire şeklinde çizildiğini biliyor musunuz?
- 6- Haritada dağların, denizlerin, ırmakların, yerleşim yerleri ve sınırların farklı renklerle gösterildiğini biliyor musunuz?
- 7- Haritada ana yönlerin gösterildiğini ve bunun günümüz yön sistemi hakkında bilgi verdiğini biliyor musunuz?
- 8- Coğrafya dersinizde yapılan sunum öncesinde *Divanü Lugati't-Türk*'te yer alan haritanın özellikleri hakkında bilginiz var mıydı?
- 9- Coğrafya dersinizde yapılan sunumun haritanın tanınması ve harita hakkında bilinçlenmenize katkı sağladığını düşünüyor musunuz?
- 10- Sunumda yer alan bilgiler ile harita görselinin Coğrafya ders kitabında da yer almasının öğrencilerin harita hakkında bilinçlenmesinde yararlı olacağını düşünüyor musunuz?

Gerçekleştirilen sunum uygulamasına ilişkin öğrencilerden alınan geri bildirimler çerçevesinde lisans öğrencileri için oluşturulan ve uygulanan eğitim materyali tarzında çalışmaların ortaöğretim öğrencileri için de oluşturulabileceği düşünülerek *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritasıyla ilgili yeni bir eğitim materyali geliştirilmiştir.

Bu süreçte, öncelikle, *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritasının içerdiği bilgilerin öğrencilere daha etkili bir şekilde aktarılabilmesi için harita, “Adobe Illustrator”da yeniden çizilmiş ve renklendirilerek katmanlara ayrılmıştır (EK-2). Her bir katmanda yer alan harita görseli hakkındaki bilgiler, arka

Diwan Lughat al-Turk Map and Its Recognition in Secondary Education

planda işitsel yolla verilmektedir. Bütün katmanların “PowerPoint” programı kullanılarak sırasıyla ve otomatik olarak üst üste getirilmesiyle son aşamada haritanın tamamı elde edilmektedir. Böylece haritanın sahip olduğu özellikler ve bilgilerin aşamalı olarak öğrencilere aktarılıp, harita bilgilerinin kalıcılığının sağlanabileceği düşünülmektedir.

Materyalin;

- Birinci katmanında; haritanın sahip olduğu yön bilgileri,
- İkinci katmanında; haritada kullanılan renkler ve renklerin haritadaki karşılıklarına ilişkin bilgiler,
- Üçüncü katmanında; haritada yer alan denizler hakkında bilgiler,
- Dördüncü katmanında; haritada gösterilen dağlar ve ülke sınırlarına ilişkin bilgiler,
- Beşinci katmanında; haritadaki nehirlerle ilişkin bilgiler,
- Altıncı katmanında; haritadaki kumluk, bozkır ve çöllere ilişkin bilgiler,
- Yedinci katmanında; haritanın merkezinde, doğu, güney, batı ve kuzeyinde gösterilen alanlar ve yerleşim yerleri ile batıdan doğuya doğru Türk şehirleriyle ilgili bilgiler,
- Sekizinci katmanında; haritanın bütününe ilişkin bilgiler, görsel ve işitsel olarak verilmektedir.

Bulgular

Sunum sonrasında, harita hakkındaki bilgi, bilinç ve farkındalık düzeylerinin belirlenmesi için 9. sınıf öğrencilerine uygulanan formlardan elde edilen temel bulgular şunlardır:

a) Öğrencilerin %57,8’i, sunum öncesinde *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te yer alan haritanın özellikleri hakkında bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmiştir.

b) Sunum sonrasında ise öğrencilerin;

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

- %75,5'i *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te bir haritanın yer aldığını öğrendiğini,
- %59,1'i haritanın "İlk Türk Dünyası Haritası" olduğu bilgisini edindiğini,
- %52,3'ü haritada yeryüzünün daire şeklinde çizilmiş olduğunu öğrendiğini,
- %66,2'si haritada kullanılan renklerin anlamları ile ilgili bilgi edindiğini,
- %50,6'sı haritanın amacının o dönem Türk coğrafyasını göstermek olduğunu öğrendiğini,
- %51,1'i haritadaki yön sistemi ile ilgili bilgi edindiğini,
- %91,6'sı sunumda yer alan bilgilerle harita görselinin Coğrafya ders kitabında yer almasının öğrencilerin harita hakkında bilinçlenmesinde daha yararlı olacağını,
- %87,8'i sunumun, haritanın tanınması ve harita hakkında bilinçlenmelerine katkı sağladığını belirtmiştir.

Sonuç

9. sınıf coğrafya dersinde *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritası hakkında öğrencilere yapılan sunum sonucunda elde edilen bulgular; *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritasıyla ilgili bilgilerin görselleştirilerek öğrencilere aktarılmasının, öğrencilerin harita hakkındaki bilgi, bilinç ve farkındalık düzeylerini artırdığını göstermektedir.

Dîvânu Lugâti't-Türk haritası hakkındaki çalışmaların genellikle akademik düzeyde olması ve ortaöğretim müfredatında *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritası ile ilgili çok sınırlı bilgiler yer alması nedeniyle ortaöğretim düzeyinde haritayla ilgili yeterli düzeyde bilgi ve farkındalık bulunmadığı gözlemlenmektedir.

Coğrafya ders kitabında *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritası görselinin yer almaması, haritanın öğrencilerin görsel

Diwan Lughat al-Turk Map and Its Recognition in Secondary Education

hafızalarında belirginleşmemesine neden olmaktadır. Bu durum harita hakkındaki bilgilerin kalıcılığını da olumsuz yönde etkilemektedir. Oysaki ders kitaplarında haritanın görseline yer verilmesinin, hem öğrencilerin görsel hafızalarında yer edinmesi hem de haritayla ilgili bilgilerin kalıcı olmasına olumlu katkısı olacaktır.

Dîvânu Lugâti't-Türk haritası gibi değerli haritalar hakkında birden fazla duyu organına hitap eden; görsel, işitsel ve hareketli öğeler içeren eğitim materyalleri oluşturulması, ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilerin harita okuryazarlığını geliştirebilmelerini destekleyecektir.

Ortaöğretim düzeyinde *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritasıyla ilgili görsel ve işitsel eğitim materyalleri kullanılarak öğrencilere bilgi aktarımında bulunulması, konuyla ilgilenen öğrencileri, öğrenim hayatlarının ileriki dönemlerinde bu alanda çalışma yapmaya yönlendirebilecektir.

Bu çalışma bize, 11. yüzyıl Türk dünyası ve coğrafyasıyla ilgili bu kadar değerli bilgiler içeren bir haritanın öneminin, öğrencilere daha etkin şekilde aktarılabilmesi ve haritanın bilinirliğinin artırılması için, eğitim süreçlerinde farklı yöntem, usul ve materyallerin kullanılabilmesini göstermektedir.

Nitekim Milli Eğitim Bakanlığı 2023 Eğitim Vizyonu'nda yer verilen *Dijital İçerik ve Becerilerin Gelişmesi için Ekosistem Kurulacak* başlığı altında; “*Dijital materyaller ile basılı materyaller ilişkilendirilecek, öğretmenlere bunların etkin kullanımıyla ilgili destek materyaller sunulacak, dijital materyallerin ana öğretim materyali olarak kullanılması yaygınlaştırılacaktır*” denilerek, eğitim materyalleri ile ilgili hedeflere yer verilmiştir.

Aynı şekilde TÜBİTAK Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun 2012/102 sayılı kararında da ilk ve ortaöğretimde; “*ilgili derslerin müfredat ve kazanımlarına yönelik işitsel, görsel, hareketli, etkileşimli ve dinamik öğeler bir arada kullanılarak zenginleştirilen içeriğe sahip elektronik öğrenme/öğretim materyallerinin geliştirilmesi ve erişime*

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

sunulması” kararı alınmış ve kararın gerekçesinde: “Bilgisayar ve internet teknolojilerindeki gelişmelerin eğitim-öğretim sistemine entegre edilmesi bu çözümlere yönelik önemli bir adımdır. Sürekli değişime ve gelişmeye zorlayan bir geleceğe hazırlanması gereken öğrencilerin, çoklu ortam öğeleriyle zenginleştirilmiş ders kaynaklarını kullanmalarında yarar görülmektedir. Süreçlerin öğretiminde ise animasyon ve video gibi birden fazla duyu organına hitap eden uyarıcılara ihtiyaç duyulmaktadır” denilmiştir.

Öneriler

Dîvânu Lugâti't-Türk haritası ve benzeri tarihî öneme sahip haritalarla ilgili bilgi teknolojilerine dayalı eğitsel materyal çeşitliliği oluşturulmalıdır.

Milli Eğitim Bakanlığı 2023 Eğitim Vizyonu kapsamında; MEB Eğitim Bilişim Ağı'nda *Dîvânu Lugâti't-Türk* haritasıyla ilgili eğitim materyallerinin sayısı arttırılmalı ve öğrenciler, öğretmenler tarafından bu materyalleri kullanmaya yönlendirilmeli ve bu alanda proje ödevi çalışmaları yaptırılmalıdır.

Dîvânu Lugâti't-Türk haritasıyla ilgili akademik çalışmalarda elde edilmiş olan bilgileri, ortaöğretim öğrencilerine aktarabilecek yöntemler geliştirilerek bu yöntemlerin eğitim süreçlerinde kullanılması sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Adalıoğlu, H. H. (2007). Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lûgati't-Türk Adlı Eserindeki Türk Dünyası Haritası Üzerine Düşünceler ve Yorumlar, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 17, 1-28.

Adalıoğlu, H. H. (2008). XI. yüzyılda Kaşgar'dan Bağdat'a Türk Dünyasının Siyasi Durumu, 2. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri: Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi 28-30 Mayıs 2008*, Türk Dil Kurumu, Ankara.

Diwan Lughat al-Turk Map and Its Recognition in Secondary Education

- Akalın, Ş. H. (2008a). Kâşgarlı Mahmud Bin Yaşında, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 96(683), 479-482.
- Akalın, Ş. H. (2008b). *Binyıl Önce Binyıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, S. (t.y.). Kaşgarlı Mahmud ve eseri Dîvânü Lugati't-Türk, Erişim adresi: <https://uludağuniversitesi.academia.edu/SüleymanAydın>
- Bayram, N. (2009). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Multimedya Olanaklarının Kullanımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Caferoğlu, A. (1985). *Kâşgarlı Mahmut*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çelebi Erol, C. (2019). Web Tabanlı Etkileşimli Eğitim Materyalinin Desen Bilgisi Başarısı Üzerindeki Etkileri. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF)*, 3(4), 253-273.
- Çelik, E. (2008). Kâşgarlı Mahmud, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 95(676), 380-382.
- Çitgez, M. (2008). Kâşgarlı Mahmud'un ilk Türk Dünyası Haritasına Adbilimsel Bir Yaklaşım, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-25 Ekim 2008*, 1059-1071, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dîvânu Lugâti't-Türk. (t.y.). Erişim adresi: <https://www.tdk.gov.tr/divanu-lugatit-turk/kasgarli-mahmud-ve-divanu-lugatit-turk/>
- Dosay Gökdoğan, M. (2016). *Bilim Tarihinde Türkler*, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi: 91, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş: Nitel, Nicel ve Eleştirel Kuram Metodolojileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

- Hirik, E. (2019). Kâşgarlı Mahmud'un Haritası ve Türk-İslâm Kültüründe Haritacılık, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Aktüel*, (6), 16-18. Erişim adresi: https://dosyalar.nevsehir.edu.tr/e5b5a34ed5a8c4a5d97db4e51e536b9c/actuelsayi_6.pdf
- İltebir, A. B. (1995). Kâşgarlı Mahmut, Divan-ü Lugat-it Türk ve Doğu Türkistan, *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, 33, 30-43.
- Kafalı, M. (1995). Divan-ü Lugat-it Türk'ün Tarihi Coğrafya Bakımından Kaynak Olarak Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, (33), 92-93.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi (24. Baskı)*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kaşgârlı Mahmud'un Dünya Haritası. (2014, 11 Ağustos). Erişim adresi: <http://galeri.genelturktarihi.net/kasgarli-mahmudun-dunya-haritasi>
- Kaya, Z. (2005). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Sarıcaoğlu, F. (2008). Kâşgarlı Mahmûd İlk Türk Haritacısı, *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, (F. Sema Barutcu Özönder Ed.) içinde (s.121-131). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Sever, A., Sağdıç, D., Söyle, V. (2019). *Ortaöğretim İslam Bilim Tarihi Ders Kitabı*, MEB Devlet Kitapları. Erişim adresi: https://ders.eba.gov.tr/ders/proxy/VCollabPlayer_v0.0.776/index.html#/main/vcEbaSearch/3/%25C4%25B0slam%2520Bilim%2520Tarihi/1?pageSize=24
- TDV (Türkiye Diyanet Vakfı) İslam Ansiklopedisi. (t.y.). Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/divanu-lugatit-turk>
- Tekeli, S. (1985). *İlk Japon Haritasını Çizen Türk Kâşgarlı Mahmud ve Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amirali Piri Reis*, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

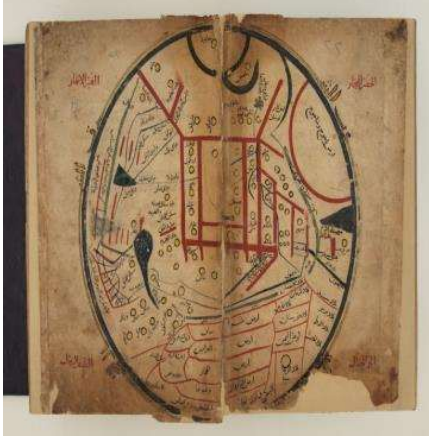
Diwan Lughat al-Turk Map and Its Recognition in Secondary Education

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. (t.y.). UNESCO Dünya Belleği Programı. Erişim adresi:
<https://www.unesco.org.tr/Pages/127/124/UNESCO-Dünya-Belleği-Programı>

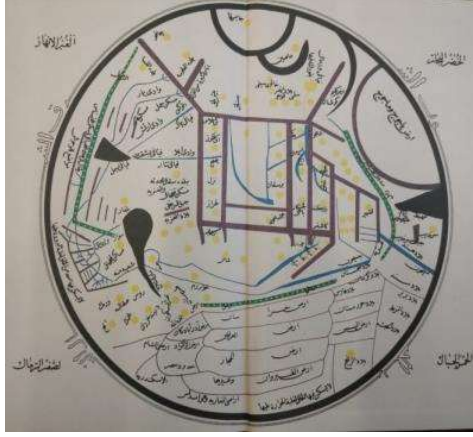
Ülkütaşır, M. Ş. (1962). *Kâşgarlı Mahmut*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ülkütaşır, M. Ş. (1972). *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ek-1: Dîvânu Lugâti't Türk Haritası

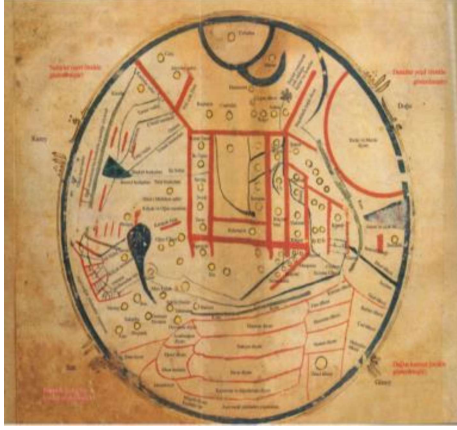

Resim 1- Fatih Kütüphanesi'nde bulunan Dîvânu Lûgati't-Türk Yazma Nüshasındaki Harita

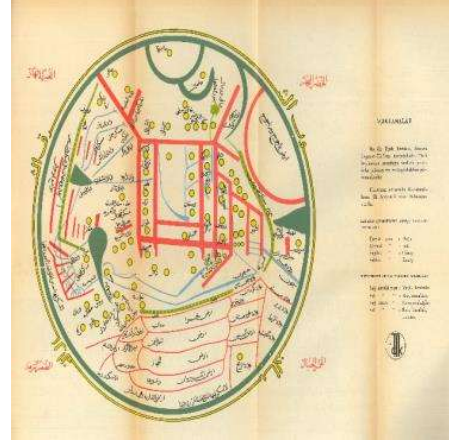

Resim 2- Besim Atalay'ın 1985 Tarihli Dîvânu Lûgati't-Türk Tercümesinde Yer Alan Harita

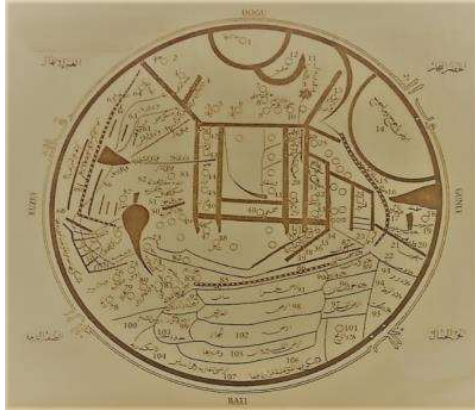
Dîvânu Lügâti't-Türk'teki Harita ve Ortaöğretimde Tanınırlığı

Resim 3- Şükrü Halûk Akalın'ın “Binyıl Önce Binyıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lügati't-Türk” Kitabında Yer Alan Harita

Resim 4: Mehmet Şakir Ülkütaşır'ın “Büyük Türk Dilçisi Kâşgarlı Mahmud” Kitabında Yer Alan Harita

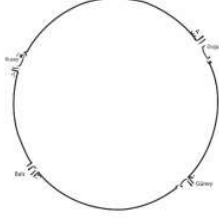
Resim 5: Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi'nde (Kaşgarlı Mahmud Özel Sayısı) Yer Alan Harita

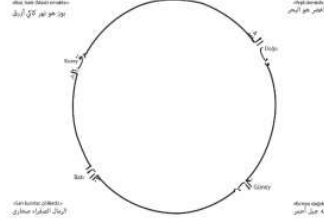
Resim 6: Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi'nde (Kaşgarlı Mahmud Özel Sayısı) Yer Alan Haritaya İlişkin Bilgiler

Diwan Lughat al-Turk Map and Its Recognition in Secondary Education

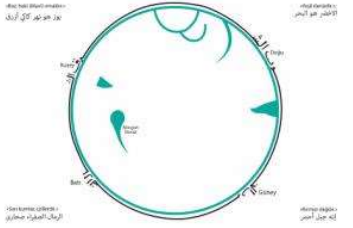
Ek-2: Oluşturulan Dîvânu Lugâti't-Türk Haritası Katmanları

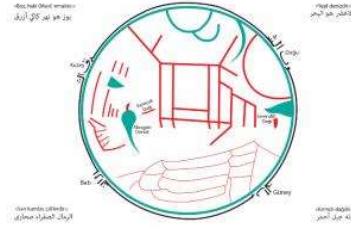
Resim 7: Birinci Katman

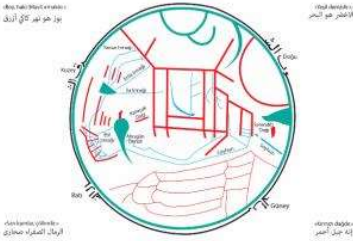
Resim 8: İkinci Katman

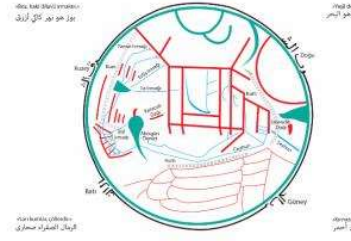
Resim 9: Üçüncü Katman

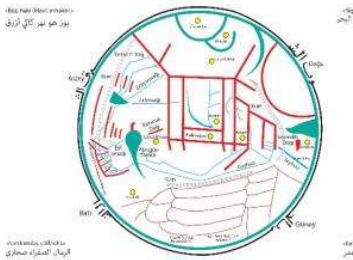
Resim 10: Dördüncü Katman

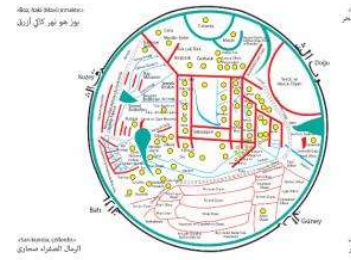
Resim 11: Beşinci Katman

Resim 12: Altıncı Katman

Resim 13: Yedinci Katman

Resim 14: Sekizinci Katman